

R (01)

Rodis

JOURNAL OF MEDIEVAL
AND POSTMEDIEVAL
ARCHAEOLOGY

DOSSIER

Urbanisme i espai públic
en les ciutats baixmedievals del
nord-oest de la Mediterrània

CR

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia
i Patrimoni Arqueològic

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Amb el suport de:
Fundació
Agbar

Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology - 01

© Material editorial i organització / [Editorial material and organization](#):
Universitat de Girona, Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

© Continguts i figures / [Content and figures](#): els autors / [the authors](#)

Equip editorial, objectius de la revista i instruccions per als autors i política editorial / [Editorial team, magazine objectives and instructions for authors and editorial policy](#):

www.documentauniversitaria.media/rodis

Contacte / [Contact](#):

Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic
cat.rosesarqueologia@udg.edu

Universitat de Girona
Plaça Ferrater Mora, 1
17071 Girona
Tel. 972 45 82 90

ISSN: 2604-6679

ÍNDEX / INDEX

Presentació

Presentation

7

Josep Burch

DOSSIER

URBANISME I ESPAI PÚBLIC EN LES CIUTATS

BAIXMEDIIEVALS DEL NORD-OEST DE LA MEDITERRÀNIA

URBANISM AND PUBLIC SPACE IN THE LATE MEDIEVAL CITIES
OF THE NORTHWEST OF THE MEDITERRANEAN

La trama urbana de Besalú a la baixa edat mitjana:

Evolució i característiques d'un model marcat per l'orografia

The urban plot of Besalú in the late Middle Ages: Evolution and characteristics
of a model marked by orography

9

Joan Frigola Torrent

La transformation des villes au bas Moyen-Âge entre Valence et Pise

The transformation of the towns in the late Middle Ages
between Valence and Pisa

23

Bernard Gauthiez

Girona a l'edat mitjana. L'urbanisme

Girona in the Middle Ages. Urbanism

51

Josep Ma Nolla, Jordi Sagrera

L'urbanisme de la vila de Roses (segles XI-XVIII):

La complementaritat de les fonts d'informació

The town planning of the town of Roses (11th-18th centuries):
The complementarity of information sources

69

Marcel Pujol i Hamelink

DOSSIER

**URBANISME I ESPAI PÚBLIC EN LES CIUTATS BAIXMIEVIALS
DEL NORD-OEST DE LA MEDITERRÀNIA**

URBANISM AND PUBLIC SPACE IN THE LATE MEDIEVAL CITIES OF THE
NORTHWEST OF THE MEDITERRANEAN

Pages	Received date	Acceptance date
9-23	24-08-2018	17-10-2018

LA TRAMA URBANA DE BESALÚ A LA BAIXA EDAT MITJANA: EVOLUCIÓ I CARACTERÍSTIQUES D'UN MODEL MARCAT PER L'OROGRAFIA

THE URBAN PLOT OF BESALÚ IN THE LATE MIDDLE AGES:
EVOLUTION AND CHARACTERISTICS OF A MODEL MARKED
BY OROGRAPHY

DOI: https://doi.org/10.33115/a/26046679/1_1

Joan Frigola Torrent

Arqueòleg col·laborador de l'Ajuntament de Besalú
Codi Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-3756-4091>

Paraules clau

Besalú, Urbanisme medieval, Baixa edat mitjana, Evolució urbana

Key words

Besalú, Medieval Urbanism, Late Medieval Period, Urban evolution

Resum

El nucli antic de Besalú, ocupat de manera pràcticament continuada des d'inicis de l'edat del ferro, s'alça estratègicament al capdamunt d'un petit turó de fàcil defensa, flanquejat pels cursos del riu Fluvià i la riera de Capellada. L'auge polític i econòmic assolit durant el període carolingi, moment en què la població esdevingué capital comtal, es va mantenir en menor o major grau durant bona part de l'edat mitjana i va anar acompanyat d'una expansió urbana contínua. A mesura que la vila creixia, l'urbanisme es va haver d'anar adaptant a un seguit de condicionants orogràfics i hidrogràfics, alguns de difícil solució, que van acabar configurant una estructura urbana única i particular.

Abstract

The historical center of Besalú, continuously inhabited since the early Iron Age, is strategically placed at the top of a small hill flanked by the Fluvià river and the Capellada stream, which facilitated its defense. The economic and political zenith of Besalú was achieved during the Carolingian period, when the town became county capital. Such political and economic status was maintained, to a greater or lesser extent, during most of the medieval period and was matched by a continuous urban expansion. As the village grew, urban design had to be adapted to challenging orographic and hydrographic constraints that led to a unique and singular urban structure.

LA TRAMA URBANA DE BESALÚ A LA BAIXA EDAT MITJANA: EVOLUCIÓ I CARACTERÍSTIQUES D'UN MODEL MARCAT PER L'OROGRAFIA

INTRODUCCIÓ

La progressiva pèrdua d'influència i poder patida per Besalú durant els segles moderns, àmpliament superada a nivell econòmic i demogràfic per poblacions veïnes com Olot, Figueres o Banyoles¹, es veié també reflectida en una transformació urbanística lenta i poc agressiva que, a grans trets, va mantenir inalterada la trama heretada de la baixa edat mitjana. La vila, doncs, encarava l'entrada al segle XIX amb un aspecte que no devia distar massa del que tenia a les darreries del segle XV; certament havien desaparegut alguns edificis medievals singulars, com la sinagoga jueva o els banys públics cristians, ambdós del segle XIII, però l'estructura urbana en si, entesa com el conjunt de carrers i places, a penes havia canviat.

Molta més afectació, en canvi, van tenir les obres de modernització urbana esdevingudes durant el segle XIX i la primera meitat del XX, exemplificades per la rectificació d'alineacions de façanes per eixamplar alguns carrers i la construcció de carreteres, com l'anomenat *empalme* d'Olot —l'actual avinguda Lluís Companys—, que va suposar la destrucció integral del que en època medieval havia estat el barri del Torell (Mir 1995, 214-215). Afortunadament però, van tractar-se d'actuacions puntuals i localitzades, que van deixar poc senyal a les zones més cèntriques de la vila. Besalú, per tant, segueix essent avui dia un dels millors exemples conservats a Catalunya d'urbanisme medieval fossilitzat.

Atès que l'anàlisi en profunditat de la trama urbana baixmedieval de Besalú requeriria d'un estudi extens i enormement ambiciós, fet que s'escapa de les nostres pretensions, en el present article ens limitarem a oferir una visió de l'evolució urbana i a formular un seguit de consideracions generals sobre la seva estructuració i articulació, tot tractant tant els trets comuns compartits amb altres poblacions com aquells propis i definitoris de la vila, estretament lligats a una morfologia del terreny difícil i complexa.

1 Mentre que Olot formava part de la vegueria de Camprodon, Figueres i Banyoles pertanyien administrativament a la sotsvegueria de Besalú. Les vegueries i sotsvegueries foren suprimides pel decret de Nova Planta (1716) i el territori passà a organitzar-se aleshores en corregiments, tot seguint el model administratiu castellà. Besalú quedà inclosa en el corregiment de Girona, i tot i els dubtes inicials sobre si el lloctinent de corregidor havia de residir a Besalú o Figueres (Clarà 2015, 100-101), finalment l'antiga vila comtal fou l'escollida. Aquesta capitalitat, tanmateix, s'anà desplaçant a poc a poc en favor de Figueres, que el 1802 esdevindria oficialment alcaldia major.

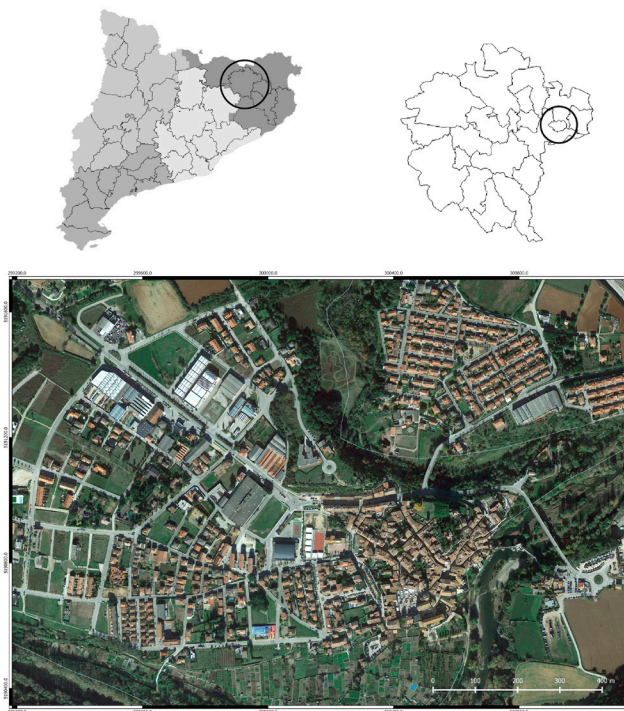

Figura 1. Situació de Besalú (ICGC).

Figura 2. Vista del perfil urbà de Besalú des del pont vell. S'aprecia l'important desnivell existent entre la riba del Fluvià i el capdamunt del turó de Santa Maria, amb gairebé 40 metres de diferència.

LA SITUACIÓ GEOGRÀFICA. UN EMPLAÇAMENT ESTRATÈGIC

La població de Besalú s'ubica a la conca mitjana del Fluvià, en una cruïlla de camins enormement estratègica a cavall de la plana empordanesa i dels primers massissos prepirinencs. Es tracta d'un pas natural usat des de la prehistòria amb finalitats transhumants, que possibilita un accés senzill i ràpid a l'interior del país seguint el curs del Fluvià. És precisament la privilegiada situació de l'emplaçament dins el territori (Fig. 1) el que permet explicar l'ocupació pràcticament continuada des d'inicis de l'edat del ferro i l'assoliment d'un paper polític protagonista en determinats períodes històrics, especialment a l'alta edat mitjana, moment en el qual Besalú s'erigí com a capital comtal.

Pel que fa a la situació immediata, el nucli antic s'alça al capdamunt d'una petita elevació de terreny amb forma de punta de llança que té com a indret més alt l'emblemàtic turó de Santa Maria, a 169 msnm, coronat per les restes de l'església homònima i on antigament també s'aixecava el castell comtal. No hi ha dubte que és un punt de fàcil defensa, flanquejat a sud i nord pels cursos del riu Fluvià i la riera de Capellada, que conflueixen a l'extrem oriental de la població. Entremig hi discorre el torrent de Ganganell, tributari del Fluvià, i que com es veurà més endavant fou necessari cobrir entre finals del segle XIII i la primera meitat del XIV per permetre el creixement urbà. Al nord-est de la vila s'eleva el turó del Torell (170 msnm), avui emmascarat per construccions modernes, però que ja quedà incorporat intramurs el segle XI (Sagrera 2010, 86-87).

Resulta evident que l'elecció inicial de Besalú com a lloc d'assentament, a dalt d'un turó, responia a unes condicions òptimes per al control i la defensa, però no pensades per a un posterior desenvolupament urbà (Fig. 2). Així, a mesura que aquest es va anar produint, especialment a partir d'època medieval, fou necessari

anar superant un conjunt de dificultats orogràfiques i hidrogràfiques encarregades de conferir a la trama urbana una ordenació única i particular, que res té a veure amb aquelles poblacions que van poder créixer de manera més planificada en un entorn pla i sense accidents. Paradoxalment, la mateixa situació geogràfica que va impulsar Besalú en l'escena política medieval com a punt fort dins el territori, és la que va condemnar-la segles més tard a una decadència lenta causada per l'escassa disponibilitat de superfície agrícola.

ORÍGENS I EVOLUCIÓ URBANA

Per bé que Besalú és conegut pel seu patrimoni medieval, amb la icònica imatge del pont vell travessant el Fluvià, les primeres notícies d'ocupació humana al nucli històric són molt anteriors i daten del primer ferro (650 – 600/575 aC) (Busquets, Fàbregas 1998, 150-151). Es fa difícil determinar, per les poques dades disponibles —una simple cubeta reblerta amb materials²—, si en aquests moments ja existia un assentament estable o bé si simplement hi havia una freqüentació puntual de l'indret per part de grups transhumants que recorrien el territori en busca de pastures pels ramats. També dèbils són els testimonis arqueològics de l'ibèric ple, limitats a material fora de context i a una única sitja de finals del segle IV aC o la primera meitat del III aC excavada a la Devesa (Frigola, Ferrer 2017, 124-125). Val a dir, tanmateix, que les dimensions d'aquest assentament indígena, potser sobredimensionat per la historiografia tradicional, no es coneixeran del cert fins que pugui explorar-se arqueològicament el turó de Santa Maria³, punt on probablement s'hauria situat l'hipotètic *oppidum*. L'escassetat de restes del període ibèric ple contrasta, en canvi, amb l'abundància de testimonis de l'ibèric final (segona meitat del segle III – segle I aC), amb diverses sitges i edificacions repartides per l'esplanada de la Devesa i en menor mesura a la zona de Capellada, que conformaven un nucli plenament consolidat.

Durant el període romà Besalú va viure el primer gran moment d'expansió, especialment durant l'alt imperi, quan la superfície urbana va estendre's força més enllà del turó (Frigola, Ferrer 2017, 127-131). En aquells moments la població consistia en una aglomeració urbana o *vicus* (Burch et al. 2013, 70-71) que si bé no va arribar a tenir mai la rellevància política i jurídica de ciutats com Girona o Empúries, sí que va desenvolupar un important paper estratègic i econòmic, fins i tot possiblement vertebrant un territori annex. La irrupció de Besalú en l'escenari polític carolingi, per tant, no és fruit d'una casualitat, sinó que se sustentava en un passat romà notable, avui ben conegut gràcies a l'arqueologia; així, quan el 817 apareix mencionat per primera vegada el *territorio Bisuldunense* (Sobrequés et al. 2003, doc. 7, 69-70), hom no pot deixar de veure-hi l'herència d'una divisió territorial anterior, versemblantment romana. Precisament sembla que va ser a inicis del segle IX (Sagrera 2010, 27), poc temps després de la conquesta franca de Girona, quan la població va dotar-se d'un primer recinte murat conegut en la documentació altmedieval com a *castrum bisulduni*⁴, que incloïa al seu interior el puig de Santa Maria, la Devesa i la part nord-oriental de l'actual carrer Tallafarro. A finals del mateix segle Besalú aconseguia independitzar-se del comtat de Girona, al qual s'havia mantingut lligat fins aleshores, i Radulf va esdevenir el primer comte privatiu.

2 Entre les peces recuperades, a més de diversos vasos ceràmics, hi havia dues fusaioles, un botó de bronze i una sivella calada també de bronze del tipus *Fleury*.

3 Els treballs de Sagrera al capdamunt del turó van limitar-se a l'espai ocupat pel temple medieval i per tant no van proporcionar testimonis de fases anteriors (Sagrera 2008, 304-309).

4 Cal entendre aquest *castrum* com una zona urbana fortificada (Sagrera, Sureda 2006, 116, 119) i no pròpiament com un castell.

La consolidació de la població com a capital va suposar un increment demogràfic que aviat es va traduir en la formació de suburbis a l'entorn del *castrum*; un document del 977, sense anar més lluny, esmenta que l'església de Sant Vicenç —bastida a l'exterior del recinte murat— «...sita est in burgo Bisulduni» (Monsalvatje 1901, doc. CLXVIII, 225-227). Així, és habitual trobar en els textos dels segles X i XI els termes *burgo*, *vicus* i *suburbio* (Sagrera 2010, 8-9) en referència a les barriades crescudes a redós del turó. Cal recordar, a més, que el 977 el comte-bisbe Miró va fundar, a banda de la canònica de Sant Genís i Sant Miquel —futura catedral de Besalú—, el monestir benedictí de Sant Pere, situat als afores de la població i separat d'aquesta pel torrent de Ganganell.

Durant el segle XI, doncs, es feu necessària la construcció d'una nova muralla, que també s'acompanyà de la reforma integral del castell comtal promoguda pel comte Guillem I (Sagrera, Sureda 2006, 119-120). A grans trets el nou recinte, d'uns 650 metres de llargada, naixia de l'extrem septentrional de Santa Maria i es dirigia vers ponent, tot tancant l'església parroquial de Sant Vicenç i el turó del Torell. A continuació baixava fins trobar el torrent del Ganganell —que feia la funció de fossat defensiu— i el seguia fins a la seva desembocadura al Fluvià. D'allà vorejava la riba del riu en direcció nord-est i a l'alçada del pont efectuava un gir fins entregar-se a la vella muralla del Rocafort. Quedaven dins, per tant, la plaça on se celebrava el mercat, del qual ja es té notícia el 1027 (Pons, Palou 2002, doc. 21, 55-57), i l'església parroquial de Sant Vicenç, mentre que seguia fora el monestir de Sant Pere. També quedava incorporat, com s'ha comentat, el turó del Torell, més per una qüestió defensiva i militar —hagués resultat poc intel·ligent deixar a l'abast d'enemics un punt elevat just al costat de la vila, situat a una alçada similar al turó de Santa Maria—, que per les escasses possibilitats constructives que presentava la zona, que seria de les darreres en ser edificada.

La bonança dels segles XII i XIII deixà novament petit l'espai d'intramurs i ben aviat van començar a aparèixer nous ravals, el més important dels quals fou el de Capellada, situat a l'extrem oriental de la població, que fins i tot disposava de parròquia pròpia ubicada a l'església de Sant Martí (1104). El 1171 era l'abat de Sant Pere qui rebia autorització del rei Alfons per edificar sobre una part del cementiri situat al davant del monestir (Sagrera 2010, 11), fet que desembocaria poc després en la formació del Prat de Sant Pere, que des d'un inici degué tenir una forma similar a l'actual. La densificació de la zona emmurallada era tanta, que fins i tot s'optà per enderrocar una part de la muralla del Ganganell i cobrir la riera homònima, que dividia la població en dos, a fi de guanyar espai urbanitzable. El procés de cobriment de la riera, completat entre finals del segle XIII i la primera meitat del XIV, fou un autèntic repte arquitectònic consistent en

Figura 3. Model fotogramètric del torrent de Ganganell, cobert entre finals del segle XIII i la primera meitat del XIV. (Bruno Parés - Ajuntament de Besalú).

la construcció d'un conjunt d'arcs i voltes que recorren de manera subterrània una llargada superior als 230 metres (Fig. 3). Es tracta indubtablement d'una obra civil de primera magnitud, amb escassos paral·lels coneguts a Catalunya, com podrien ser les restes del rec comtal de Girona a la zona del Mercadal.

Amb la voluntat d'encerclar bona part de les noves zones urbanes, Besalú encara emprendria el 1363, prèvia autorització de les obres dos anys abans per part del rei Pere III, l'edificació d'una ampliació murada que incorporava el carrer dels Assaonadors (Mir 1995, 142), format al damunt de l'estructura coberta del Ganganell, i el monestir de Sant Pere amb la gran plaça annexa. Atesa la situació de declivi general iniciada a mitjan segle XIV —la denominada crisi de la baixa edat mitjana—, amb caresties periòdiques d'aliments, epidèmies i un clima bèl·lic gairebé permanent, les noves muralles tardarien diverses dècades en acabar-se, i quan finalment es van enllestir la densitat demogràfica ja havia deixat de ser un problema. De fet, els límits urbans fixats per les muralles del XIV no serien sobrepassats fins entrat el segle XIX.

El segle XV va començar especialment amb mal peu per la vila, que va viure en primera persona els efectes dels terratrèmols de la sèrie olotina de 1427 i 1428, causants de grans danys materials. Els esments documentals són abundants i molt gràfics: en una carta dels jurats de Girona al rei Alfons del 10 de febrer de 1428 s'esmenta que «la vila de Besalun ha pres gran dany en destrucció de edificis» (Olivera et al. 2006, doc. 127, 285-287). El 12 de març el rei comunica al governador del Principat de Catalunya que «los hòmens de la vila de Besolú [...] la ruhina del terratrèmol los és sobrevinguda, per la qual són fora de lurs cases et quasi de tot lur bé» (Olivera et al. 2006, doc. 141, 291-292). En el mateix escrit el monarca demana al governador que els besaluencs siguin tractats amb especial protecció per tal que la vila «se puxa reparar». Pocs dies després, el 4 de maig, és novament el rei qui adverteix els oficials de Besalú, Girona, Camprodon o Figueres que l'abús als habitants de Besalú serà penat amb 1000 florins, ja que a causa del terratrèmol la vila està en un estat de pobresa extrema «...pauperate, miserabilitate ac calamitate satis a notorio constat» (Olivera et al. 2006, doc. 147, 293-294). Molt més apocalíptica és la descripció de la crònica hebrea conservada a l'Arxiu de Viena (Fontserè, Iglésies 1971, 171): «In alia vila magna vocata Besolú [...] infra murorum ambitum fuit terra aperta et scissa in pluribus locis, infra quas aperturas XVIII magna hospicia fuerunt subversa seu in abissum submersa, in quibus scissuris fundus minime reperitur».

La destrucció va comportar que molta gent quedés sense casa i s'hagués de desplaçar als afores de la població. Això motivà saquejos i robatoris als habitatges enderrocats, fins i tot de material constructiu i teules (Puigvert 1996, 25). Algunes esglésies quedaren severament afectades, com Sant Martí de Capellada o Santa Maria, que patí l'esfondrament de part de la volta de la nau (Sagrera, Sureda 2011, 269). El barri de Capellada, situat extramurs, quedà tan malmès que pràcticament s'abandonà; les excavacions arqueològiques portades a terme a l'indret revelen que l'ocupació del raval no continuà més enllà de mitjan segle XV (Frigola, Frigola 2012, 317). En qualsevol cas, no ens ha de resultar estrany que els danys fossin majors a Capellada que al centre

històric de la població, ja que era un suburbi humil, amb un urbanisme poc planificat i construccions modestes fetes amb senzills sòcols de pedra i parets de tàpia, que res tenien a veure amb les sòlides cases baixmedievales entre mitgeres característiques de l'urbanisme d'intramurs.

L'ESTRUCTURA URBANA BAIXMEDIEVAL: ORGANITZACIÓ I CARACTERÍSTIQUES

Una població, dos centres neuràlgics

Una vegada resseguida de manera superficial l'evolució urbana de Besalú, toca ara entrar a analitzar les diferents característiques de la seva organització en època baixmedieval. Convé recordar que a mitjan segle XIV la vila de Besalú s'estenia en un espai urbà d'uns 80.000 m², incloent els suburbis, on s'erigien uns 238 focs o cases (Iglésies 1962, 340), que es podrien traduir en uns 1000 o 1200 habitants⁵, prop de 200 dels quals s'estima que eren jueus (Grau 1997, 92). La vila, aleshores capital de sotsvegueria, constava d'un castell, un monestir benedictí, una canònica agustiniana, quatre esglésies —dues de les quals parroquials—, una sinagoga amb micvé, un hospital de pelegrins, un hospital de malalts i leprosos extramurs, banys públics, Cúria reial, notaria, Universitat o Consell municipal, Pia Almoina, presó, escorxador i forn públic, mercat setmanal... a banda d'acollir tots els càrrecs, laics i eclesiàstics, vinculats a les institucions esmentades.

La població estava dividida en dos centres neuràlgics diferents. D'una banda hi havia la plaça porxada, que representava el poder civil i econòmic de la població: era el lloc on se celebraven el mercat i les fires, on hi havia les mesures locals de gra, on es reunien les autoritats municipals (Mir 1995, 114)... Tenia un paper actiu en la vida de la vila —el trobador Ramon Vidal de Besalú, sense anar més lluny, situa a la *plassa de Bezaudun* una part de l'acció de la seva obra *Abril Issia*— i en ella hi convergien els grans carrers d'entrada i sortida de la població, que menaven a Figueres, Girona i Olot respectivament (Fig. 4). L'altre punt destacat era el puig de

Figura 4. Detall dels porxos de l'actual plaça de la Llibertat, que garantien que l'activitat comercial prosseguís en cas de mal temps. Al llarg dels darrers segles el nom de la plaça ha anat canviant segons el moment polític del país: plaza de la Constitución, plaza de la República, plaza de España...

5 Les conseqüències de la crisi baixmedieval poden copsar-se perfectament a través dels fogatges. Així, mentre que el 1365 Besalú comptava amb 238 focs, poc més d'un segle després, el 1497, només en tenia 129 (Iglésies 1991, 30).

Santa Maria, seu del poder militar, senyorial i eclesiàstic, testimoniada a través del castell i la canònica agustiniana de Santa Maria. A diferència de la plaça, Santa Maria era un indret més restringit, amb molta menys vida i dinamisme, si bé a causa de la seva posició predominant el creixement urbà s'havia anat produint de manera heliocèntrica a redós seu. Tot i que l'annexió de Besalú al casal de Barcelona el 1111 va suposar l'inici d'un govern absentista, el castell de Besalú va seguir jugant un paper important en bona part dels conflictes de la baixa edat mitjana, com la croada contra la Corona d'Aragó o la guerra dels armanyaguesos (Monsalvatje 1890, 103), i sembla que encara a principis del segle XIV era objecte de reparacions (Mir 1995, 106). La canònica agustiniana, pel seu costat, era hereva de l'antiga catedral de Sant Genís i Sant Miquel, i més enllà del paper religiós, actuava com a senyor feudal d'algunes zones vinculades a Besalú com el mateix barri suburbial de Capellada, del qual posseïa la major part de terres. La vila, doncs, s'articulava sobre la base d'aquesta bicefàlia representada per la plaça i pel turó de Santa Maria (nucli comercial i civil *versus* nucli eclesiàstic i senyorial), que hom troba també en altres ciutats medievals catalanes i europees. No cal oblidar que l'altre punt de poder religiós i senyorial existent a la vila era el monestir de Sant Pere, inicialment separat de la població, però que ja a finals del segle XII es va iniciar un procés d'urbanització al seu entorn.

Les places i placetes

Les places eren indubtablement l'eix de la vida urbana medieval. Els diferents exemples conservats a Besalú responen a morfologies i orígens molt diversos. Entre les més importants hi havia la ja mencionada plaça porxada del mercat —avui anomenada plaça de la Llibertat—, de planta rectangular, amb zones cobertes per poder continuar l'activitat comercial en cas de pluja i convertida en un autèntic nus de comunicacions. Tot i tenir un origen anterior, l'aspecte actual de la plaça respon a una remodelació baixmedieval, probablement iniciada a finals del segle XIII o inicis del XIV i amb visibles reformes posteriors. Estructuralment manté certs paral·lelismes amb places similars de la zona, també de funció comercial, com el Firal dels Bous de Santa Pau o la plaça Major de Banyoles. També d'origen civil eren la plaça dels Jueus, situada just al davant de la sinagoga i que ha arribat molt alterada als nostres dies, o l'antiga plaça pública de la Devesa (Sagrera 2010, 69), ambdues rodejades d'edificis i d'illes de cases i que precisament tenien la funció d'oxigenar un espai densament poblat.

Ben diferent, en canvi, és l'origen d'altres places com el Prat de Sant Pere, la placeta de Sant Vicenç o la desapareguda plaça del Bell-lloc, totes elles formades al damunt d'una zona de necròpolis a l'entorn d'un temple. Es tracta, doncs, d'espais públics configurats a partir de cementiris que no havien de ser forçosament

Figura 5. Vista general del Prat de Sant Pere, amb l'antiga església del monestir benedictí. Els límits d'aquesta plaça de grans dimensions han variat molt poc des de la baixa edat mitjana.

inactius, sinó que podien perfectament acomplir sincrònicament les dues funcions. Les sorprenents dimensions del Prat de Sant Pere (Fig. 5), amb una superfície superior als 3000 m², contrasten amb les dimensions molt més modestes de la placeta formada a la part davantera del temple parroquial de Sant Vicenç. L'explicació és senzilla: al trobar-se Sant Vicenç dintre les muralles del segle XI, la pressió urbanística en aquest punt fou molt més elevada i els edificis van anar-se menjant progressivament l'espai de sagrera fins situar-se a pocs metres de la façana del temple. El Prat de Sant Pere, per contra, estava emplaçat extramurs —no s'incorporà a l'interior fins a la construcció del darrer recinte, a la segona meitat del XIV—, on la pressió urbanística era sensiblement menor i on fou possible conservar bona part de l'espai de necròpolis. De fet, la línia actual de façanes del Prat no sembla que sigui excessivament diferent a la que devia fixar-se arran de l'edificació de l'espai a partir de les darreries del segle XII, com demostra la presència d'elements arquitectònics gòtics i fins i tot del romànic tardà en alguns dels immobles, essent d'especial interès el magnífic pati amb galeria de la Casa Cornellà.

En un tercer nivell s'haurien de situar els eixamplaments formats per l'encreuament de carrers, que actuaven a la pràctica com a placetes. A Besalú n'és un bon testimoni la placeta que el segle XVI era anomenada *del joc de la pilota* (Sagrera 2010, 120), ubicada a l'encreuament del carrer Ganganell amb el carrer del Forn, o el petit espai urbà que hom troba encara avui entre el carrer del Pont Vell, el carrer Abraham des Castlar i el carrer de l'Abat Oliva, entre altres exemples.

Els carrers, carrerons i passos

De la mateixa manera que s'ha fet amb les places, els carrers també poden ser classificats per categories a fi de facilitar la comprensió del teixit urbà. Els carrers principals, molt més llargs que la resta, tenien l'origen a la plaça del mercat i desembocaven directament a un portal de la muralla que enllaçava amb camins que conduïen a altres poblacions medievals destacades com Olot, Girona o Figueres. Amb més o menys transformacions, aquestes vies correspondrien avui al carrer del Pont, al carrer Major — Abat Safont i al carrer Comte Tallafarro. Tots ells presenten la característica de discórrer de manera perpendicular al pendent del turó, per així minimitzar el desnivell, i tenien una amplada suficient per permetre el pas de carruatges. Possiblement es podria afegir en aquesta nòmina el carrer Ganganell, bastit al damunt de la riera homònima, que en aquest cas enllaçava el Prat de Sant Pere amb la porta *Aquaria*. Era habitual que alguns dels immobles d'aquests carrers estiguessin dotats de zones porxadades, indicatives d'una forta activitat comercial, com les que encara es conserven al carrer del Pont i al carrer Comte Tallafarro. No cal dir que a l'entorn de les places i vies principals era on residien les famílies més benestants de la vila: els Cornellà al Prat de Sant Pere, els Sant Esteve al carrer Tallafarro o els Sant Romà al carrer Major.

Quant als carrers secundaris, n'hi havia també de diversos tipus. Els més comuns eren les vies curtes, generalment estretes i amb força pendent —s'enfilaven en el sentit del turó— que servien d'enllaç entre els carrers i places principals abans esmentades. En són bons exemples el carrer Sant Vicenç, el carrer de Santa

Maria, el carrer Abat Oliva, el carrer Abraham des Castlar, el carrer del Canó, la baixada del Micvé o el tram del carrer del Portalet que mena a la plaça de la Llibertat. Si hom observa amb deteniment la còpia del mapa de Joan Papell de 1862 (Fig 6.), conservada a l'Ajuntament de Besalú, es fàcil copsar aquest entrelaçament entre les vies principals i els carrerons de connexió.

També podrien ser qualificats com a carrers secundaris aquells antics camins d'extramurs que amb les successives ampliacions de l'XI i el XIV van quedar inclosos a la trama urbana i van aconseguir fossilitzar, com l'antic carrer Hospital o el Rocafort, o altres carrers que simplement actuaven com a articulacions internes de les diferents barriades i illes de cases com el Vilarrobau o el desaparegut carrer de Santa Anna, que connectava la placeta d'en Palol amb el carrer Major. Alguns d'ells fins i tot disposaven d'accés directe a algun portal de la muralla. A fora de la població també existien carrers de certa notorietat, especialment aquells que recorrien en paral·lel al traçat dels murs, com el carrer de la Font o el desaparegut camí de la Devesa, o bé aquells que vertebraven les barriades suburbials, com la via que travessava el barri de Capellada i menava fins a l'església de Sant Martí.

Finalment, en una darrera categoria quedarien carrerons i passos menors entre illes de cases, generalment molt estrets, que responien a drets de pas o passos de servitud. Malgrat que eren molt comuns, la majoria d'ells van desaparèixer al llarg dels segles XVIII i XIX, fruit de la compra i unió de finques, si bé una minoria encara es conserva, com el petit pas amb escales existent entre la plaça dels Jueus i el carrer del Pont. Altres, encara que tapiats, poden ser igualment reconeguts, com l'antic caminet que pujava al Torell entre illes de cases —situat al colze del carrer Vilarrobau—, o el pas que connectava el carrer Ganganell amb l'interior del pati d'illa de Can Cambó, visible encara en el plànol de Joan Papell de 1862 (Fig. 6).

Figura 6. Plànol de Joan Papell de 1862 (Ajuntament de Besalú). Tot i els anys de diferència, segueix essent un document molt valuós per estudiar i entendre l'urbanisme baixmedieval de Besalú.

Els edificis civils baixmedievals: un patró estandarditzat?

Un dels aspectes més sorprenents si hom analitza amb deteniment l'urbanisme baixmedieval de Besalú és la similitud existent entre alguns dels edificis civils conservats dels segles XIV i XV, immobles que sovint han passat de llarg de l'interès d'historiadors de l'art al no estar dotats d'elements escultòrics, però que en canvi revelen un possible patró constructiu comú. En oposició a les grans finques nobles bastides durant el segle XIII o començaments del XIV —entre les que podríem nombrar la casa Cornellà o l'edifici de la Cúria reial—, caracteritzades per presentar un pati central amb galeries que permetien la distribució a les

Figura 7. El casal medieval de la família Sant Romà, situat al carrer Major, és un dels exemples de residència nobiliària millor conservats de la vila. A inicis del segle XX l'edifici era propietat de la família benestant Cambó.

diverses estances, els edificis a què ens referim semblen mostrar una estructuració clarament diferent, marcada precisament per l'absència de pati. Es tracta de cases obrades amb carreus de travertí, generalment mitgeres, d'aspecte planificat i regular. Presenten una planta baixa oberta a l'exterior, amb una successió d'arcs o portes adovellades, un primer pis residencial, separat a nivell de façana per una motllura que en ocasions podia estar decorada, i sembla que algunes disposaven fins i tot d'un segon pis o badiu. La planta baixa podria usar-se com a quadra, obrador o botiga, mentre que l'espai de residència s'identifica per l'existència de grans obertures o finestres coronelles. Possiblement l'exemple més conegut d'aquest model constructiu sigui el casal de la família Sant Romà (Fig. 7), al carrer Major, que fou construït a la quarta dècada del segle XIV (Sagrera 2010, 9), encara que podem mencionar altres exemples menors, com l'immoble situat als números 18-16 del mateix carrer Major, ubicat just al davant de l'esmentat casal dels Sant Romà, o la finca situada al número 14 del carrer Tallaferro (Adell 1990b, 218-219), entre els casos més ben conservats.

No estem davant, tanmateix, d'un model propi de Besalú, sinó que patrons molt similars d'idèntica cronologia (s. XIV – XV) poden veure's al nucli antic de Banyoles (Moner 1990), on també s'alcen edificis amb carreus de travertí. El que sí denota aquest tipus de construcció és l'elevat poder adquisitiu que devien tenir els seus propietaris, sobretot si es comparen amb les modestes residències d'un sol àmbit que s'estaven erigint en aquell mateix moment en zones més humils de la població, com l'abans mencionat raval de Capellada (Frigola, Frigola 2012, 317).

A TALL DE REFLEXIÓ

La trama urbana medieval de Besalú i el seu patrimoni han estat objecte d'estudi per part de diverses generacions d'historiadors i erudits. Des de les curioses descripcions de Francisco de Zamora a les darreries del segle XVIII, passant per l'ingent treball de Francesc Monsalvatje i, molt més recentment, per obres i articles d'arquitectes com Joan Albert Adell o Francesc Mir, historiadors com Manuel Grau Monserrat —centrat en el món jueu— o arqueòlegs com Jordi Sagrera, que va dedicar un treball monogràfic a les muralles de la vila. Si bé és cert que a dia d'avui es disposa d'una visió general força completa, resta encara molta feina per fer i són molts els dubtes per resoldre, particularment en el camp de l'arquitectura civil, on existeixen monuments únics com el túnel del Ganganell, que són pràcticament inèdits a nivell bibliogràfic. Cal doncs seguir avançant en la recerca, sobretot a nivell documental, amb el buidatge d'arxius, i també des de l'arqueologia, disciplina que pot ajudar a definir algunes qüestions cronològiques

i que tard o d'hora haurà d'incidir en el coneixement de les fases més reculades, en especial de l'antiguitat tardana i dels segles carolingis, períodes en els quals hi ha llacunes importants i que permetrien comprendre millor l'ascens polític de Besalú en l'escenari català.

BIBLIOGRAFIA

- ADELL, J. A. 1990, Vila de Besalú, VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica IV, La Garrotxa*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 162-168.
- ADELL, J. A. 1990b, Casa del carrer del Comte Tallaferro, de Besalú, VIGUÉ, J. (dir.), *Catalunya Romànica IV, La Garrotxa*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 218-219.
- ADELL, J. A. 1986. Notes per a l'estudi del patrimoni arquitectònic de Besalú, *V Assemblea d'Estudis del Comtat de Besalú, 1983*, Besalú: Amics de Besalú i el seu Comtat, 113-128.
- BURCH, J., CASAS, J., CASTANYER, P., COSTA, A., NOLLA, J.M., PALAHÍ, Ll., SAGRERA, J., SIMON, J., TREMOLEDA, J., VARENNA, A., VIVÓ, D., VIVO, J. 2013, *L'alt imperi al nord-est del Conventus Tarraconensis. Una visió de conjunt*, Girona: Universitat de Girona-Documents Universitaria.
- BUSQUETS, F., FÀBREGAS, M. 1998, L'excavació d'urgència del jaciment de la Devesa (Besalú, la Garrotxa). *IV Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona (Figueres, 20 i 21 de novembre de 1998)*, Figueres: Generalitat de Catalunya, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, Universitat de Girona, 149-170.
- CLARÀ, T. 2015, *Al servei del rei, però quin? Besalú, 1700-1714*, Besalú: Amics de Besalú i el seu Comtat.
- FONTSERÈ, E., IGLÉSIES, J. 1971, *Recopilació de dades sísmiques de les terres catalanes entre 1100 i 1906*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.
- FRIGOLA, J., FERRER, A. 2017, Els orígens de *Bisuldunum*, TREMOLEDA, J. (coord.), *El territori de Besalú abans del comtat, Quaderns de les Assemblees d'Estudis*, 2, Besalú: Amics de Besalú i el seu Comtat, 121-142.
- FRIGOLA, J., FRIGOLA, J. 2012, El jaciment dels horts del carrer Tallaferro (Besalú, la Garrotxa). Campanya de 2011, *XI Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona (Girona, 15 i 16 de juny de 2012)*, Girona: Generalitat de Catalunya, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, Universitat de Girona, 313-319.
- FRIGOLA, J., ROURA, J. 2018, El patrimoni medieval perdut. Cinc segles de catàstrofes, guerres, destrucció, espoli i abandó a la vila de Besalú (1427-1939), *Síntesi. Quaderns dels Seminaris de Besalú*, núm. 4, 49-80.

- GRAU, M. 1997, *La judería de Besalú (Girona) (Siglos XIII al XV)*, Olot: Fundació Pere Simón, (Col·lecció Font Moixina 15).
- IGLÉSIES, J. 1991, *El fogatge de 1497*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.
- IGLÉSIES, J. 1962, *El fogaje de 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV, Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, XXXIV, 11, 264-355.
- LLOVERAS, M.J. 2008, Excavacions a la plaça dels Jueus de Besalú (Garrotxa), *Tribuna d'Arqueologia* 2007, 289-307.
- LÓPEZ, J. 2003, *Arrels i llavors de Besalú*, Besalú: Ajuntament de Besalú.
- MIR, F. 1995, *El centre històric de Besalú. Estudi urbanístic*, Olot: Edicions El Bassegoda.
- MIR, F. 1986, Estructura urbana de Besalú a la baixa edat mitjana. *V Assemblea d'Estudis del Comtat de Besalú, 1983*. Besalú: Amics de Besalú i el seu Comtat, 223-241.
- MONER, J. 1990, Can Paulí, un exemple de casa medieval a Banyoles. Notes a propòsit de les obres de desmuntatge, *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1988-1989*, Banyoles, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 117-134.
- MONSALVATJE, F. 1899, *Besalú. Noticias históricas*, I, Olot: Impremta Bonet.
- MONSALVATJE, F. 1890, *Besalú. Noticias históricas*, II, Olot: Impremta Bonet.
- MONSALVATJE, F. 1901, *Colección diplomática del condado de Besalú*, 1, Olot: Impremta Bonet.
- OLIVERA, C., REDONDO, E., LAMBERT, J., RIERA MELIS, A., ROCA, A., 2006, *Els terratrèmols dels segles XIV i XV a Catalunya*, Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya.
- PONS, J.M., PALOU, H. (eds.) 2002, *Una cartoral de la canònica agustiniana de Santa Maria del Castell de Besalú (segles X-XV)*, Barcelona: Fundació Noguera.
- PUIGVERT, X. 1996, *La reconstrucció de la vila d'Olot després dels terratrèmols (1427-1433)*, Olot: Arxiu Històric Comarcal d'Olot, Museu Comarcal de la Garrotxa, (Col·lecció «beques Ciutat d'Olot»).
- SAGRERA, J. 2010, *Les muralles de Besalú. Restitució cartogràfica*, Besalú: Ajuntament de Besalú.
- SAGRERA, J. 2008, La recerca arqueològica a Besalú, *Tribuna d'Arqueologia* 2006, 291-313.
- SAGRERA, J., SUREDA, M. 2011, El priorat de Santa Maria de Besalú després dels terratrèmols: la visita pastoral de l'any 1429, Besalú: *X Assemblea d'Estudis sobre el Comtat de Besalú*, 263-276.

- SAGRERA, J., SUREDA, M. 2006, El poblament antic i medieval al voltant de Santa Maria de Besalú: les dades arqueològiques, BOTO, G. (coord.), *Relíquies i arquitectura monàstica a Besalú*, Besalú: Ajuntament de Besalú, 105-150.
- SOBREQUÉS, S., RIERA, S., ROVIRA, M. 2003, *Catalunya Carolíngia, Vol. 5, Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- ZAMORA, F. 1973, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Barcelona: Curial.